

УДК 2:6+2-65+2-67::2-78

Лариса Владиченко

Ольга Гольд

Особливості поліконфесійної ситуації в Україні

Анотація. Стаття аналізує витоки та сучасний стан поліконфесійної ситуації в Україні, досліджує проблеми і перспективи її розвитку, пов'язує особливості поліконфесійності України зі станом історично-соціальних умов та характеристик.

Автори уточнюють поняття «поліконфесійності», яке є вихідним для статті, спираючись при цьому на визначення, які надані сучасною вітчизняною та зарубіжною наукою. Автори використовують поважні приклади наявності поліконфесійності в Українському суспільстві, що обумовлено історичним станом соціально-політичних умов в країні.

На основі аналізу площини поліконфесійності Українського суспільства, де система релігійного різноманіття формує особливі цінності, веде до толерантності та політкоректності і є характерним для Європейського соціуму. Користуючись результатами соціологічних опитувань центру імені О.Разумкова, офіційними статистичними даними Міністерства культури, Pew Research Center, Інституту соціології НАН України, Українського інституту соціальних досліджень імені Олександра Яременка, центру «Соціальний моніторинг», SOCIS та інш., автори ілюструють свої теоретичні висновки цими матеріалами, які доводять, ціннісні орієнтири сучасного Українського суспільства в аспек-

ті тенденцій в релігійного середовища в країні.

В статті проаналізовані актуальні статистичні дані щодо кількості релігійних інституцій, розвитку інституційних структур та проведено кореляцію з кількісними показниками питомої ваги населення, яке декларує свою релігійність. Окреслені консолідація релігійних організацій за допомогою членства в міжрелігійні, міжконфесійні об'єднання та їх участі в соціальній сфері. Також зазначені специфічні особливості поліконфесійності для України.

Всі ці розвідки знаходять підтвердження в основних лініях кореляції понять «державо-церква», «межрелігійні відносини», «довіра до церкви», «довіра до державних установ». На основі викладеного матеріалу зроблено висновки в яких акцентовано увагу на проблемних моментах сучасного розвитку релігійного середовища та консолідації українського суспільства.

Ключові слова: держава, поліконфесійність, релігійні організації, соціологічне опитування, релігійність, релігійна мережа, Україна.

Larysa Vladychenko

Olga Gold

Features of polydenominational situation in Ukraine

Abstract. The article analyzes the origins and the current state of the polydenominational context in Ukraine, examines the problems and prospects of its development, and relates the features of the polydenominational country with the state of historical and social conditions and characteristics.

The authors clarify the main concept of «polydenominationality», based on the definitions provided by modern studies. The authors use practical examples of the presence of polydenominationality in Ukrainian society, which is created by the historical state of the socio-political context in the country.

Based on the analysis of the plane of polydenominationality of Ukrainian society, where the system of religious diversity forms special values, it leads to tolerance and political correctness, typical for European society. Using the results of sociological surveys made by Razumkov Center, official statistics of the Ministry of Culture, Pew Research Center, Institute of Sociology of National Academy of Science of Ukraine, Alexander Yaremenko Ukrainian Institute of Social Research, Center for Social Monitoring, SOCIS, etc., the authors illustrate materials that prove the values of modern Ukrainian society in terms of trends of development of religious environment in Ukraine.

The article analyzes current statistics on the number of religious institutions, the development of institutional structures. It correlates the quantitative indicators of the proportion of the population that declares their religiosity. The article outlines the consolidation of religious organizations through membership in inter-religious, inter-denominational associations, and their participation in the social sphere. This paper mentions specific features of polydenominationality in Ukraine.

All hypothesis is confirmed in the main lines of correlation of the concepts of «state-church», «inter-religious relations», «trust to the church», «trust in state institutions». Conclusions are drawing attention to the problems of the modern development of the religious environment and the consolidation of Ukrainian society.

Keywords: State, Polydenominationality, Religious organizations, Sociological survey, Religiosity, Religious network, Ukraine.

Постановка проблеми. Поліконфесійна ситуація в Україні - це історично сформований феномен українського суспільства, що містить в собі ознаки які характеризують сучасний демократичний соціум, демонструють ступінь культури народу. Ще з нових часів, коли проголошується й втілюються принципи релігійної свободи і толерантності, громадянських свобод, свободи совісті, поліконфесійність стає парадигмою цивілізованого буття культур, релігій і церков. Тому, сьогодні в Україні, стратегічно важливо та необхідно підтримувати та укріплювати ці свободи.

В умовах поліконфесійності українська культура вже тривалий час існує як європейська і відкрита система цивілізаційних цінностей, які є за необхідне зберігати, укріплювати та примножувати.

Чи не вперше в такому аспекті дослідники розглядають цю ситуацію, щоб визначити, наскільки поліконфесійна ситуація впливає на суспільство та релігійне середовище країни. Такі питання взаємодії релігійного та світського, громадянського та державного ще не були достатньо висвітлені в наукових розвідках, що надає темі актуальності.

Проблематика поліконфесійності досліджувалася в соціальному, релігієзнавчому та філософському аспектах в країнах Європи та США Вебером, С. Гантінгтоном, Х. Казанова та зокрема і в українському контексті В. Єленським, В. Бондаренко, А. Колодним, Л. Филипович та іншими. В даному дослідженні автори зосереджуються на дослідженні сучасного стану ре-

лігійного різноманіття України та його особливих характеристик, а також прослідковують тенденції та процеси, які відбуваються в загально українському контексті.

Мета статті проаналізувати специфіку поліконфесійної ситуації в Україні, охарактеризувати її особливості та характерні риси. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні завдання: з'ясувати історичну ретроспективу поліконфесійності України; окреслити особливості «релігійного відродження» України; надати характеристику цим особливостям, а також проаналізувати основні тенденції релігійного середовища в Україні на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Україна є полірелігійною і поліконфесійною країною, в якій релігійна мережа представлена досить широким спектром релігійних об'єднань. Згідно з статистичними даними, які надає центральний орган України у справах релігій, релігійна мережа України включає в себе близько сотні релігійних напрямів.

Уточнимо поняття «поліконфесійність» в нашому вжитку, (з грецької *poli* - багато та латинської *confessio* - визнання, сповідання) - наявність багатьох релігійних течій на теренах країни [Поліконфесійність 2015]. З Нового часу, коли проголошується і реалізується принцип свободи совісті та віросповідання, поліконфесійність стала встановленою нормою цивілізованого співіснування багатьох релігійних організацій.

Полірелігійність України пов'язана з історичними, суспільно-політичними та геополітичними факторами. В даному контексті можна навести теорію «зіткнення

цивілізацій» американського політолога Самюеля Гантінгтона. Наприклад, у своїй однойменній роботі «Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку» американський дослідник саме на прикладі України обґрунтовує свою теорію. На думку С. Гантінгтона, сучасний світ являє собою плацдарм зіткнення інтересів кількох цивілізацій, а вони в своїй суті засновані на релігійних установках. Ці зіткнення в своїй більшості проявляються в економічно-культурній площині [Див.: Гантінгтон 2006].

Початок незалежності в Україні характеризувався так званим «процесом релігійного відродження», який супроводжувався як відновленням релігійної традиції, так і її подальшим розвитком і набуттям нових особливостей та характеристик.

Конфігурація релігійної мережі України сьогодні пов'язана з соціально-політичними процесами Європи, яка була розділена, як стверджує С.Гантінгтон, на два релігійні макрорегіони. «Лінія розлому між цивілізаціями, що відокремлює Захід від православ'я, проходить прямо її центром ось вже декілька століть» [Гантінгтон 2006: 226] (з XVI століття). Фактично вся західна частина України відноситься по перехідній смугі між Центральноевропейським і Східноєвропейським релігійними макрорегіонами. Таким чином, на сучасних українських теренах, свого часу, так склалися історичні процеси і зовнішньополітичні події, що Україна стала своєрідним буфером між католицько-протестантською Центральною Європою і православним та атеїстичним Сходом.

Крім того, українські землі перебували на прикордонні мусульманської і християнської цивілізацій.

янської традиції. Свого часу певний вплив на конфігурацію релігійної мережі надав іудаїзм. Потрібно відзначити, що на цій території відбувається зародження деяких його напрямків (хасидизм).

Таким чином, існуючу поліконфесійність України формували в різні історичні періоди глобальні процеси світової релігійної регіоналізації.

В радянський період кількість релігійних організацій в Українській РСР, в порівнянні з іншими союзними республіками, було досить високим, не дивлячись на особливий політичний режим і далеко не паритетні державно-конфесійні відносини.

Наприклад, в доповідній записці, датованої лютим 1966 р. (що стосується питання розширення структури і штатів центрального апарату Уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР по УРСР і апарату уповноважених по областях) на ім'я В. Щербинського (Голови Ради міністрів УРСР) від голови Уповноваженого Ради у справах релігій по Українській РСР К. Литвина, представлена інформація, що «Українська РСР за питомою вагою різних релігійних напрямків займає перше місце в Радянському Союзі. Так, наприклад, із загальної кількості 7.800 православних церков, які діють на території СРСР, 4.539 розміщені на Україні; секта євангельських християн-баптистів з 2.931 громад 1143 знаходяться в УРСР; по інших культів відповідно: секта адвентистів сьомого дня з 349 - 146; секта п'ятидесятників з 912 - 500; секта єговістів з 432 - 270; секта адвентистів-реформістів з 61 - 37. Значне місце займають інші релігійні напрямки (католики, старообрядці, іудеї і т.д.). У переважній більшості областей активно діє близько 30 різних підпільних сектантських напрямків.

На території Української РСР діють: патріарший екзарх, 14 єпархій православної церкви, духовний центр євангельських християн-баптистів, який має 23 обл. старших пресвітерів; єпископати реформаторської і старообрядницької церкви. З цим релігійними центрами необхідно мати постійний зв'язок і здійснювати кваліфікований контроль за їх діяльністю» [Докладная 1966: 8].

Виходячи з вищезначеного, бачимо, що в період Української РСР була досить різноманітна полірелігійна і поліконфесійна палітра організацій. Безпосередньо в 1966 році в УРСР проводили свою діяльність: православні (58,1 % від загальної кількості в СРСР), протестантські (єговісти (62,5% в СРСР), адвентисти-реформісти (60,5% в СРСР), адвентисти сьомого дня (41,8% в СРСР), баптистські (38,9% в СРСР), п'ятидесятники (54,8% в СРСР)), а також католицькі, старообрядницькі, іудейські та інші релігійні напрямки.

Відзначимо, що українські дослідники до характерних особливостей «релігійного відродження» в Україні періоду незалежності відносять: а) поглиблення рівня релігійності населення; б) збільшення віруючих в загальній масі населення; в) кількісний ріст релігійної мережі; г) розвиток релігійних структур і тощо. Розкриємо вищезазначені тези.

а) Поглиблення рівня релігійності населення

Відзначимо, що соціологічні дослідження рівня релігійності населення періоду незалежності України показують тенденцію її зростання.

Наприклад, в «Доповіді Дослідницького центру Pew Research Center «Релігія і національна приналежність в Центральній і Східній Європі» (проведеного в 2017 році)

наводиться компаративістика показників релігійності України між радянським періодом і сучасністю. Зокрема, в ньому наголошується, що «1991 р. частка населення ... України, яка не відносить себе до будь-якої релігії, була набагато більше, ніж зараз. ... Жителі республік колишнього СРСР вважають, що сьогодні суспільство більш релігійно, ніж в 70-80-і роки ХХ століття» [Релігія 2017].

Опитані респонденти в Україні безпосередньо відповідали на питання: «наскільки релігійним, на Ваш погляд, було суспільство в 70-80-і роки 20 століття?» І «наскільки релігійним Ви вважаєте нинішнє суспільство?». Результати опитування показали, що на думку українського населення «суспільство в 70-80-і роки 20 століття було на 15% релігійним», а «нинішнє суспільство, на думку опитаних, відповідно релігійно на 59%». Таким чином бачимо, що різниця показника рівня зростання релігійності становить +44 [Релігія 2017].

б) Збільшення віруючих в загальній масі населення

Зауважимо, що соціологічні інституції не проводять в Україні постійні заміри рівня і характеру релігійності українського суспільства, як, скажімо, в США. Однак спорадичні дослідження релігійності українського суспільства після 2014 р. в Україні значно збільшилися. Найбільш авторитетним є щорічні опитування Українського центру економічних і політичних досліджень центр імені Разумкова, Інституту соціології НАН України, Українського інституту соціальних досліджень імені Олександра Яременка, Центру «Соціальний моніторинг», SOCIS та інших.

Характеризуючи сучасну ситуацію і ґрунтуючись на доступних соціологічних дослідженнях і соціопитуваннях, відзначимо, що показники релігійності населення періоду незалежності України досить високі і в більшості перевищують п'ятдесяті процентний бар'єр. Наведемо деякі дані проведених в різні роки незалежності України соціологічних досліджень і опитувань щодо релігійного самовизначення населення країни.

Наприклад, в соціологічному опитуванні «Громадська думка про релігію і церкви в Україні», проведеному Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова в 2003 році, відзначається: «Більшість (60%) громадян України визнають себе віруючими» [Громадська 2004: 32].

Дані результатів Європейського соціального дослідження за 2006 р. показують, що в Україні частка осіб, які відносять себе до певної релігії чи віросповідання, становить 74,7% [Паращевін 2009: 13].

За даними соціологічного опитування «Релігія та релігійність України», проведеного Інститутом політики та Інститутом соціології НАН України в рамках участі України в Міжнародному соціальному проєкті (ISSP) в 2008 році, зазначено: «86,4% віднесли себе до того чи іншого релігійного віросповідання» [Паращевін 2009: 7].

ТРазом з тим, при досить високому відсотку релігійності населення, за останні роки можна спостерігати тенденцію до поступового зниження кількості віруючих в Україні. Наприклад, за даними Центру Разумкова, в 2014 р віруючими ідентифікувало себе 76 %, в 2016 р. – 70,4%, в 2017 р. – 67,1%, в 2018 р. – 71,7% (останній практично збігається з результатами 2010

року – 71,4%) [Релігія 2018: 12], в 2019 р. – 66% [Держава 2019: 12]. Діапазон показників релігійності населення України наступний: верхній показник становить – 86,4% (2006 р.), відповідно нижній – 57,8% (2000 р.).

Показники релігійності населення України є нерівномірними за регіональним розподілом. Більш релігійним є Західний регіон, де 90,7% опитаних респондентів декларують свою релігійність, а на Півдні країни цей показник складає 58,5%. 67,3% опитаних ідентифікують себе з православ'ям, православні домінують без виключення у всіх регіонах, крім західного (де розподіл між православними – 45,6% і греко-католиками – 39,7%). Близько 10% складають греко-католики, і 7,7% позначили себе як – просто християни.

в) Кількісне зростання релігійної мережі

Згідно з офіційними статистичними даними Міністерства культури кількість релігійних організацій (за станом на 1 січня 2019) в Україні проводить свою діяльність 36739 інституцій релігійних організацій [Звіт 2019b: 1].

Практично за тридцять років незалежності України релігійна мережа держави збільшилася в 3-ри рази (на 1 січня 1992 налічувалося трохи більше ніж 13 тис. релігійних організацій).

Можна констатувати, що в перших два десятиліття незалежності України спостерігався більш інтенсивний темп зростання релігійних організацій, ніж в третьому. Як в першому, так і в другому десятиліттях Незалежності спостерігається зростання релігійної мережі більш ніж в два рази в кожному (на початок 2000 р. діяло 23523 [Церкви 2002] інституції релігійних організацій; на початок 2010 р. – 35184 [Звіт 2010]). За останні дев'ять років простежується

незначний темп зростання кількості релігійних організацій, що в середньому становить 1% щорічно. Наприклад, у другому і першому ці показники становили в діапазонах відповідно – 8-9 % і 5-6 % щорічно. Екстремум зростання релігійної мережі простежується в 1992 р. і становить 33%, а екстремум спаду 2013 р і 2016 г. – по 0,6 %.

Таким чином вищевказані показники показують у третьому десятилітті незалежності відносно стабільний невеликий приріст загальної кількості релігійних інституцій, з чого випливає, що простежується тенденція до уповільнення темпу зростання релігійної мережі країни на даному етапі.

Констацію уповільнення темпу зростання релігійної мережі можна пояснити насиченістю інституційного забезпечення релігійних організацій і релігійної самоідентифікацією населення.

Кількісні дані щодо релігійних напрямків у відсотках, без деталізації назв релігійних організацій (з назвами релігійних організацій та їх кількісних показниках, можна побачити, безпосередньо звернувшись до Форми 1 “Звітів про мережу релігійних організацій станом)” Міністерства культури України, за станом на початок того чи іншого року).

Отже, Християнські організації – 97%, з них: православні – 55,4%; протестанти – 29,9%; католики – 14,7%.

Етно-конфесійні організації – 1,6%, з них: іудейські – 52%; мусульманські – 41,3%; вірменські церкви – 4,5%; караїмські – 0,7%; інші етно-конфесійні об'єднання – 1,5%.

Буддизм – 0,2 %.

Нові релігійні напрямки – 12%, з них: язичницького спрямування – 36,9%; орієнталістського напрямку – 23%; інші нові ре-

лігійні організації – 36,6% [Див: Владиченко 2016].

Також слід враховувати той факт, що державна статистика з 2015 р. подається без урахування показників мережі релігійних організацій в АР Крим (оскільки остання є анексованою РФ) і частини непідконтрольною території Донецької і Луганської областей.

Нагадаємо, що на 1 січня 2014 р. в АР Крим проводило свою діяльність 2083 релігійних організацій [Звіт 2014], що становило 5,6% від загальної кількості релігійних організацій України на той момент. Зазначимо, що релігійний зріз АРК також є доволі різноманітним і характеризується поліконфесійним різноманіттям.

«Наразі, ані місцеві, ані центральні органи державної виконавчої влади не володіють офіційною, повною та об'єктивною статистичною інформацією щодо фактичного припинення чи продовження діяльності релігійних організацій на зазначених територіях» [Релігійна 2015].

Розподіл релігійних організацій по регіонах України виглядає наступним чином. Станом на 1 січня 2019 р. перше місце за кількістю інституцій релігійних організацій займає Західний регіон, в якому проводять свою діяльність 42,3% релігійної мережі країни. На другому місці Північно-Центральний регіон – 33,7%; відповідно, третє місце займає Південно-Східний регіон – 25,5%.

г) Розвиток релігійних структур

В період незалежності України відбувається якісний розвиток релігійних структур. Наведемо деякі приклади розвитку цих структур в контексті кількості релігійних громад, культових споруд та забезпеченості кадрами священнослужителів.

На початок 2019 року в рамках 36739 релігійних організацій проводять свою діяльність 35162 релігійні громади, що складає 95,7% від загальної кількості інституційної мережі релігійних об'єднань. Забезпеченість культовими спорудами релігійних організацій становить 81,4% (серед них 61% типові культові споруди, а 39% приміщення, пристосовані для молитовних потреб). Забезпеченість кадрами священнослужителів – 88,7% [Див: Звіт 2019b; Звіт 2019a].

Однією з характеристик релігійної мережі України є відсутність монопольного більшості у всіх конфесійних напрямках.

Надалі для підтвердження вищезазначеного твердження наведемо кількість центрів релігійних об'єднань того чи іншого напрямку, які відображені в Статистичному звіті Міністерства культури (без деталізації їх назв): православні релігійні організації – 9; католицькі – 4; протестантські – 39; буддистські – 4; іудейські – 5; мусульманські – 8; нові релігійні напрями: православного спрямування – 2, язичницького напрямку – 5; орієнталістські напрями – 4 і тощо.

Наступною особливістю і характеристикою поліконфесійності України є висока конкурентність у відносинах між релігійними організаціями. Однак незважаючи на це, українське суспільство залишається толерантним в питаннях свободи віросповідання.

Таке твердження емпірично підтверджується результатами соціологічних досліджень. Наприклад, згідно з соціологічних опитувань, проведених Центром Разумкова в період з 2000 до 2019 рр., можна спостерігати наступні результати. В середньому 46,7% (у 2000 р. – 51,8%; у 2010 р. – 47,2%; у

2013 р. – 46,8%; 2014 р. – 44%; у 2016 р. – 47,2%; 2018 р. – 43,7%; у 2019 р. – 46,7%) громадян вважають, що «будь-яка релігія, яка проголошує ідеали добра, любові, милосердя і не загрожує існуванню іншої людини, має право на існування». Разом з тим лише в середньому 8,6% (у 2000 р. – 8,9%; у 2010 р. – 10,1%; у 2013 р. – 9,3%; 2014 р. – 4,5%; у 2016 р. – 9,3%; 2018 р. – 9,3%; у 2019 р. – 8,9%) підтримують твердження, що «істинна тільки та релігія, яку я сповідаю» [Держава 2019: 22].

Констатуючи наявність в середньому майже 9% респондентів, які обрали твердження консервативного змісту, що позначене вище, можна спостерігати в релігійному середовищі локальну конфронтаційну риторику та дії окремих представників одних релігійних напрямків до інших.

Стосовно довіри до релігійних організацій. Результати соціопитувань не фіксують постійної константи, але залишається в середньому (від 33% до 66%) зрідка в високому (від 67% до 100%) сегменті. Наприклад, цей діапазон досить різноплановий від 33,7% у 2000 р. [Церква 2000: 3] до 72,5% в 2010 р. [Релігія 2018: 23].

Таким чином, показник рівня довіри до релігійних організацій є значно нижчим ніж рівень релігійності, що свідчить про те, що ці показники не корелюються. Також потрібно відзначити, що останні п'ять років в цьому питанні релігійні організації конкурують з силовими структурами та волонтерськими організаціями.

Наприклад, результати проведеного у вересні 2019 р. Центром Разумкова дослідження «Оцінка громадянами ситуації в країні і діяльності влади» показують, що довіра до релігійних організацій знижується і поступається першості інституту

Президента (79%); силовим структурам: збройним силам (74%), національній гвардії (64%); волонтерським організаціям (64%). На сьогодні довіра до церкви становить 63% [Оцінка 2019].

Наступна характеристика поліконфесійності релігійних організацій в Україні є їх консолідація в інституційні об'єднання міжрелігійного та міжконфесійного характеру. Такі об'єднання утворюються в Україні з 1991 по 2015 рр. і їх налічувалося близько десяти, що репрезентує близько 90% інституційної мережі релігійних організацій в цілому. Зазначені об'єднання утворюються з метою представлення консолідованої позиції і відстоювання спільних інтересів їх членів у сфері міжрелігійних та міжконфесійних відносин, а також у відносинах між державою і релігійними організаціями.

Найбільш активними серед міжрелігійних і міжконфесійних об'єднань є: Українське біблійне товариство (рік створення 1991), Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій (рік створення 1996), Всеукраїнське міжконфесійне релігійне християнсько-військове братство (рік створення 2000), Українська міжконфесійна християнська місія «Духовна та благодійна опіка в місцях позбавлення волі» (рік створення 2001 р.), Рада євангельських протестантських церков України (2005 р.), Всеукраїнська рада релігійних об'єднань (рік створення 2015 р.). Решта об'єднань тільки номінальні, їх активної діяльності не спостерігаються.

Практична робота активно діючих об'єднань проводиться в різних соціальних сферах для реалізації проектів певної спрямованості: видання і розповсюдження релігійної літератури; співробітництво у

військовій, пенітенціарній, медичній, освітній сферах і тощо.

Висновки. Підсумовуючи вище окреслене, зазначимо, що основними тенденціями релігійного середовища в Україні на сучасному етапі є наступні:

- продовження зростання майже у всіх регіонах України кількості релігійних інституцій і одночасне завершення етапу екстенсивного розвитку їх інституційної мережі;
- набуття релігійною мережею усталеного характеру у своїх кількісних показниках у розвитку інституційних структур (громад, культових споруд, забезпеченості священнослужителями тощо);
- збільшення на початку незалежності України питомої ваги населення, яке декларує свою релігійність, однак результати соціологічних досліджень останніх років вказують на тенденцію зменшення з 2014 року кількості віруючих в Україні, різниця зменшення показника рівня релігійності населення України складає 20%;
- простежується виразна регіоналізація щодо кількості як віруючого населення, так і інституційної мережі релігійних організацій в Україні із найбільшою концентрацією їх у західному регіоні країни, відповідно – 90,7% та 42,3%.
- показники рівня релігійності населення України прямо не корелюються з показниками рівня довіри до релігійних організацій; останній є значно нижче ніж рівень релігійності, що може вказувати на зниження в цілому авторитетності релігійних структур України;
- зберігається конкурентність між релігійними організаціями, що потенційно утримує в собі відповідний

конфліктогенний потенціал релігійного середовища, який проявляється в присутності локальної конфронтації в різних регіонах України в риторичі, в діях окремих представників одних релігійних напрямків щодо інших; що впливає на сприйняття релігійних організацій населенням як дезінтегруючого фактора українського суспільства;

- відбувається часткова консолідація релігійних організацій за допомогою членства в міжрелігійні, міжконфесійні об'єднання;
- активна залученість релігійних організацій в соціальну сферу суспільного життя як індивідуально, так і через інституційні міжрелігійні об'єднання.

Список літератури

Владиченко, Л. (2016). *Релігійна мережа України: аналіз динаміки станом на початок 2016 року*.

Отримано з вебсайту:

https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/63066/

Гантінгтон, С. (2006). *Протистояння цивілізації та зміна світового порядку*. Переклад з англійської Климончук Н. Львів. 474 с.

Держава і церква в Україні-2019: підсумки року і перспективи відносин (2019). Київ: Razumkov centre. 70 с.

Докладная записка про расширение структуры и штатов центрального аппарата

Уполномоченного Совета по делам религий при Совете Министров СССР по УССР и аппарата уполномоченных по областях (1966) В ЦДАВО України, Ф. 4648, Оп. № 5, Спр. 1, Арк. 7-9.

Громадська думка про релігію і церкву в Україні (соціологічне дослідження Центру Разумкова) (2004). *Національна безпека і оборона*, 3(51). 32 с.

Звіт про забезпеченість церков і релігійних організацій України культовими будівлями та приміщеннями, пристосованими під молитовні станом на 1 січня 2019 року. Форма №2. (2019а). Київ: б.в. 131 с.

Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2010 року (Форма №1) (2010). Київ: б.в. 70 с.

Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2014 року (Форма №1) (2014). Київ: б.в. 58 с.

Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2019 року (Форма №1) (2019b). Київ: б.в. 42 с.

Оцінка громадянами ситуації в країні та діяльності влади. Разумков центр офіційний веб-сайт (2019, Листопад 15) Отримано з вебсайту:

http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diiialnosti-vlady?fbclid=IwAR1BQX01cLrMf5-ifgzGjIwxIx8rwfYj2k_d3SnUaF49Fst1GABVq_WYdw

Паращевін, М. (2009). *Релігія та релігійність в Україні*. За ред. С. Макеєва. Переднє слово О. Іващенко. Київ. 68 с.

Поліконфесійність (2015). Отримано з вебсайт: <https://ure-online.info/encyclopedia/polikonfesijnist/>

Релігійна мережа, її кадрове та матеріальне забезпечення: основні тенденції, динаміка змін, перспективи розвитку (2015). В *Матеріали до засідання круглого столу на тему: "Стан свободи совісті та державно-церковних відносин в Україні" 28 жовтня 2015 р.* Верховна Рада України Комітет з питань культури і духовності Підкомітет з питань державної політики у сфері свободи совісті та релігійних організацій. – Б. в., 14 с.

Релігія і церква в Українському суспільстві: соціологічне дослідження (2017). В *Церква, суспільство, держава у протистоянні викликам і загрозам сьогодення (інформаційні матеріали)*. Київ. 48 с.

Релігія і Церква в українському суспільстві: соціологічне дослідження-2018 (2018) В *Особливості релігійного церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010-2018рр.* (інформаційні матеріали). Київ: Razumkov centre, 12-25.

Религия и национальная принадлежность в Центральной и Восточной Европе (2017).

Отримано з вебсайт:

<http://www.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/7/2017/05/CEUP-Overview-Russian-FOR-WEB.pdf>

Церкви і релігійні організації України у 2001 році. Довідник (2002) / редакційна колегія: В.Д. Бондаренко – головний редактор та ін. Київ, 9-51.

Церква і суспільство в Україні: проблеми взаємовідносин (2000). *Національна безпека і оборона*, 10. 104 с.

References

Vladychenko, L. (2016). *Religious Network of Ukraine: dynamics analysis as of the beginning of 2016*. Retrieved from: https://risu.org.ua/en/index/expert_thought/analytic/63066/

Huntington, S. (2006). *The Confrontation of Civilizations and the Changing World Order / Translated from English Klimonchuk*. Lviv.

State and Church in Ukraine-2019: results of the year and prospects for relations. (2019). Kyiv: Razumkov Center. Retrieved from: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Vybyory_Ukraine.pdf

A detailed note on the expansion of the structure and staffs of the Central Office of the Authorized Council for Religious Affairs under the USSR Council of Ministers and the Office of the Authorized for the Regions (1966). In *CDAVO of Ukraine, order. 4648, N 5, or., 1, 7-9.*

Public Opinion on Religion and the Church in Ukraine. Sociological Survey of the Razumkov Center (2004). *National Security and Defense. No. 3 (51).* Retrieved from: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Religiya.pdf

Report on the Provision of Churches and Religious Organizations of Ukraine with Religious Buildings and Premises Adapted to Prayer as of January 1, 2019 (2019a). Form #2. Kyiv: w.is., 131.

Report on the Network of Churches and Religious Organizations in Ukraine as of January 1, 2010 (2010). Form # 1 Kyiv: w.is., 70.

Report on the Network of Churches and Religious Organizations in Ukraine as of January 1, 2014 (2014). Form # 1 Kyiv: w.is., 58.

Report on the Network of Churches and Religious Organizations in Ukraine as of January 1, 2019 (2019b). Form # 1 Kyiv: w.is., 42.

Assessment by citizens of the situation in the country and the activities of the authorities. Razumkov Center Official Website (2019). Retrieved from: http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady?fbclid=IwAR1BQX01cLrMf5-ifgzGjlxwIxD8rwyfYj2k_d3SnUaF49Fst1GABVq_Ydw

Paraschevin, M. (2009). *Religion and religiosity in Ukraine.* Kyiv: Institute of Politics, Institute of Sociology, NAS of Ukraine.

Polyconfessionality (2015). Retrieved from: <https://ure-online.info/encyclopedia/polikonfesijnist/>

Religious Network, Its Personnel and Material Assurance: Major Trends, Dynamics of Change, Prospects for Development (2015). Materials for the Round Table Meeting on "State of Freedom of Conscience and State-Church Relations in Ukraine", Verkhovna Rada Committee on Culture

and Spirituality Subcommittee on State Policy on Freedom of Conscience and Religious Organizations, w. is., 14 p.

Religion and the Church in Ukrainian Society: A Sociological Survey-2017: Church, Society, State in Confronting the Challenges and Threats of the Present (2017). Kyiv. 48 p. Retrieved from: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2017_Religiya.pdf

Religion and the Church in Ukrainian Society: A Sociological Survey-2018: Features of Religious Church-Religious Self-Determination of Ukrainian Citizens: Trends 2010-2018. (information materials) (2018). Kyiv: Razumkov Center, 12-25. Retrieved from: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/relihiia-i-tserkva-v-ukrainskomu-suspilstvi-konfesiinyi-rozpodil>

Religion and Nationality in Central and Eastern Europe (2017) Retrieved from: <https://www.pewforum.org/2017/05/10/religious-belief-and-national-belonging-in-central-and-eastern-europe/>

Churches and Religious Organizations of Ukraine in 2001 (2002). Editorial Board: Editor-in-Chief Bondarenko. Kyiv.

Church and Society in Ukraine: Relationship Problems (2000). In *National Security and Defense 10. Denominational associations and their participation in the social sphere.*